

Euskal literatura aldizkariak 1970eko eta 1980ko hamarkadetan*

Beñat SARASOLA SANTAMARIA
Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU

* Artikulu hau “Literatur aldizkariak argitaletxeen eratzte bidean (1975-1984)” kapituluaren moldaketa bat da. Jatorrizko lan hori *Euskal edizilogintzaren hastapen ikerketak* (Ayerbe, M. koord., 2021) liburuan argitaratu zen, UPV/EHUren Argitalpen Zerbitzuaren sareko argitalpen gisa (<https://web-argitalpena.adm.ehu.es/pdf/UHPDF213496.pdf>).

1. Sarrera. 2. Franco osteko literatura aldizkariak. 2.1. Franco osteko lehen aldia (1975-1980). 2.2. Franco osteko bigarren aldia (1980-1984). 3. Aldizkariak literatura sisteman. 4. Bibliografia.

1. Sarrera

Ikertzaileek XX. mendeko 70eko hamarkadan kokatu ohi dute euskal literatura sistema autonomoaren eratzea (Aldekoa, 2004; Olaziregi, 2012), Franco hil osteko eraldaketa politiko eta kulturalen testuinguruan. Eratze horretan, ezinbesteko faktore izan zen euskal kasuan ere literatura instituzioak sortzea eta sendotzea. Ezagun denez, Itamar Even-Zohar ikertzaileak proposatu zuen eskema oinarrizkoaren arabera, instituzioa literatura sistema bat gorpuzten duen elementuetako bat da, ekoizlearekin, erreperitorioarekin, merkatuarekin, produktuarekin eta kontsumitzailearekin batera (Even-Zohar, 2011, 5. or.). Instituzioa arauemailea da, hots, literatura sistemako elementuak (idazleak edo obrak) zilegiztatu edo baztertzeko dituzte, eta hala, literatura sistemaren barruan eta kanpoan zein elementu dauden ezar dezake. Instituzioaren parte diren elementu askotarikoen artean (kritikariak, argitaletxeak, aldizkariak, idazle-taldeak, hezkuntza-instituzioak eta abar), biri erreparatuko diegu zehazki artikulu honetan: literatura aldizkariak eta argitaletxeak. Izan ere, oraindik aztertzeko baitago literatura aldizkariaren pisua zein izan zen zenbait argitaletxe sortzerakoan, eta honenbestez, aldizkari eta argitaletxeon garrantzia zenbaterainokoa izan zen euskal literatura sistema autonomoaren eraketan.

70eko hamarkada hasieran apenas zen literatura aldizkaririk euskaraz. 50eko eta 60ko hamarkadetan amaitu ziren *Euzko Gogoa*, *Igela* eta *Oleri*¹, eta ondorioz, *Egan* eta *Karmel* ziren bizirik jarraitzen zuten aldizkari bakarrenetakoak (Elkoroberezibar, 2004). Kontuan izan behar da, halere, *Egan* Koldo Mitxelena, Aingeru Irigarai eta Antonio Arrueren zuzendaritzapean argitaratzen zela, eta garaiko belaunaldi nagusien esku egonik, ez zela belaunaldi berrientzat sarbide erraza. *Karmel* dagokionez,

[1] Zehazki, *Oleri*ren lehen aldia amaitu zen 1969an. Bigarren aldia 1980an abiatu zen eta 1994. urtera arte luzatu zen.

idazle berriek ere han argitaratu zuten arren², alde batetik generikoki zabalagoa zen (kultura aldizkaria), eta bestetik, kutsu erlijiosoaren zuten aldizkaria zen, eta hala, literatura urbano eta modernoagoa egin nahi zuten belaunaldi berriagokoentzat ere ez zen bereziki erakargarria. Testuinguru honetan, Ibon Sarasola ere literatura aldizkarien gabezia zexu zen 1973an:

Euskaldunok ez dugu azken urte hauetan kultur-aldizkaririk eta badirudi oraingoz ez dugula izanen. Eta haien hutsunea nola hala betetzeko erabiltzen den zenbait aldizkarik gure lanak argitaratzeko jartzen dituen eragozpenek ez digute egoera samurtzen. (Elkoroberezibarrek aipatua, 2004).

Hain justu, I. Sarasola kide zen Lur argitaletxearenak urte horretan bertan, 1973an, egin zuen, eta ondorioz, oraindik zailagoa egin zen belaunaldi berrikoentzat lanak argitaratzea³. Ondorengo hilabeteetan ere eztabaida sortuko da euskal prentsan (*Anaitasuna* eta *Zeruko Argiako* zenbait artikulutan) literatura aldizkariak sortzearen premiaren inguruan (Elkoroberezibar, 2004). Horregatik guztiagatik, 70eko hamarkadaren erdialdean, “lehortea nabarmena da” (Elkoroberezibar, 2004), baina berehala hasiko dira sortzen aldizkari berriak egoerari buelta emateko helburuz.

Franco osteko aldiko lehen urteetan hiru izan ziren erreferentziazko literatura aldizkariak, zeinak hiruk elkarloturik dauden: *Ustela*, *Pott* eta *Oh! Euzkadi*. Neurri batean, gainera, belaunaldi berri baten abiapuntutzat jo daitezke, Ibon Sarasolak 64ko belaunaldia deitu izan zion horren (Olaziregi, 2000, 525. or.) ondorengo belaunaldiarena, alegia, 50eko hamarkadan jaiotako idazleek osatuko luketena. Belaunaldi horri “Autonomiaren belaunaldia” deitu izan zaio, zeinak bi ezaugarri nagusi izango lituzkeen: literaturarekiko konpromiso zorrotza (hortik autonomiarena), eta euskara batuarekiko distantzia handiagoa (Torrealdei, 1997, 344-345. or.). Egiazki, literatura belaunaldien periodizazioa aski eztabaidagarria den metodologia da, eta guk ez diogu hertsiki helduko⁴, baina kasu honetan interesga-

- [2] Ikusiko dugun bezala, Koldo Izagirrek han argitaratuko zituen bere lehenengo poemak
- [3] Ez dezagun ahaztu Lurrek, besteak beste, hiru liburu kolektibo argitaratu zituela, batez ere belaunaldi gazteetako idazleen lan laburrez hornituak: *Euskal Elerti 69*, *Euskal Literatura 72* eta *Aurtengo zenbait berri* (1973).
- [4] Belaunaldi kontzeptua ulertzeko moduak ere ugariak dira, eta, esaterako, Astrid Erll ikerlariak oraindik ere haren erabilgarritasuna defendatzen du, “generation in its very complexity deserves to become part of the conceptual core of literary history” (Erll, 2014, 405. or.). Ziur aski, arazoa da sarritan konplexutasun horri uko egin izan zaiola literatura ikasketetan belaunaldi kontzeptua erabili izan denean.

rriena da ikustea aldizkari horietako idazleek Franco hil ondoren abiatuko dutela funtsean beren ibilbidea, salbuespen garrantzitsu batekin⁵. 64ko belaunaldiak Lur argitaletxea izan bazuen argitalpen egitasmo nagusizat, hurrengo aldizkarion bidez hasiko da beren lanak plazaratzen, baina luze gabe liburuen argitalpen proiektuak ere sortuko dituzte.

Horietaz landa, literatura aldizkari berri ugari ipini ziren martxan hurrengo urteetan, hainbeste ezen 1980ko hamarkada izan da, luzaz, euskal literaturako aldirik emankorrena aldizkariei dagokienez. 1980. urtean sortu zen *Susa* aldizkaritik 1986an abiatu zen *Enseiucarrean* aldizkari-rainoko zazpi urte soil horietan, hamasei aldizkari berri sortu ziren (Ibi-nagabeitia Proiektua, 2001). Horien artean *Idatz & Mintz* eta *Korrok* bezalako aldizkari garrantzitsuak aipa litezke⁶, baina gure egitasmoari begira hiru dira aipagarrienak, gerora argitaletxe bihurtuko direlako: *Susa*, *Maiatz* eta *Pamiela*.

2. Franco osteko literatura aldizkariak

Aintzat hartuko dugun garaia bitan banatuko dugu, arrazoi hertsiki didaktikoengatik. Alde batetik, Franco osteko lehen aldia (1975-1980), zeinetan *Ustela*, *Pott* eta *Oh! Euzkadi* nabarmentzen diren, eta bestetik, Franco osteko bigarren aldia (1980-1984), non *Susa*, *Maiatz* eta *Pamiela* aztertuko diren. Banaketa hau egiteko badira hainbat arrazoi. Alde bate-tik, arestian azaldu bezala, *Ustela*, *Pott* eta *Oh! Euzkadi*-k, beren arteko kontraste ez txikiak gorabehera, osotasun moduko bat osatzen dute elkar-ren artean zuzenean harremanduak daudelako —parte hartu zuten ki-deen bidez—, eta nolabait, belaunaldi baten testigutzat har litezkeelako. Ezin esan daiteke halakorik 1980tik aurrera sortutako beste hiru horien inguruan. Proiektu autonomoak izan ziren, eta gainera, alde batetik, bes-te belaunaldi baten (Tropelaren belaunaldiaren) proiektutzat har daiteke *Susa*⁷. Bestetik, *Maiatz* eta *Pamiela* aldizkariak euskal literaturako erdigu-

[5] Ramon Saizarbitoria da salbuespena, zeina 64ko belaunaldiaren kide garrantzitsue-netako bat den. Ikusiko dugun moduan, Saizarbitoriak egin zuen belaunaldi batetik besterako lotura, eta horrek gatazkaren bat sortu zuen.

[6] *Idatz&Mintz* da egun martxan dirauen literatura aldizkari bakaretako bat. *Korrok*-i dagokionez, aldizkari erreferentziala izan zen, idazle nafar ugariren bilgune eta hastapen izan zelako: Jon Alonso, Josetxo Azkona, Aingeru Epaltza, Ana Iribar, Patzi-ku Perurena, Bixente Serrano, Mikel Taberna eta abar.

[7] Azalpenak errazte aldera, beraz, hauexek liriteke artikululu honetan aipatzen ditugun belaunaldiak, gutxi-asko hamarkadaka bereiz daitezkeenak: —64ko belaunaldia (40ko hamarkadan jaioak): Anjel Lertxundi, Ramon Saizarbitoria, Arantxa Urretabizkaia, etab.

netik (Donostia-Gipuzkoa) kanpo garatu zituzten beren proiektuak, Lapurdin eta Nafarroan hurrenez hurren, eta alde horretatik ere Franco osteko lehen aldiko aldizkarien kokapen zentralagoetatik bereiztea komeni dela iruditzen zaigu⁸.

Arrazoi soziopolitikoei dagokienez, aintzat hartzekoa da 1978ko Espainiako Konstituzioaren ezartzeak eta, batez ere, 1979 amaierako Euskal Autonomia Erkidegoko Estatutuaren onarpenak aro berri bat ireki zuela Hego Euskal Herrian. Zehazki, 70eko hamarkadako lehen erdian indar handia hartu zuen eztabaida politikoaren (haustura/erreforma) ebazpena suposatu zuen nolabait, erreforma gailendu zela konfirmatuta. Horregatik, zenbait ikertzaileren ustez, 1979an berretsi zen gerora 78ko Erregimena deitu izan zaiona, non deslilura eta desengainua nagusitu ziren ezein saiakera iraultzailearen aurrean (Rodríguez, 2015, 204. or.), eta normalizazio politikoa ezarri. Euskal Herria anomalia izan bazen ere eskema horren baitan, besteak beste ETaren borroka armatuaren jarraipenagatik, esan daiteke, halaber, deslilura hori ere jabetu zela 70eko hamarkada bukaeran Euskal Herriko hainbat sektore ezkertiarren baitan (Gorostidi, 2016). Horregatik guztiagatik, ikuspuntu soziopolitikotik ere 70eko hamarkada bukaerak aldi berri bat ireki zuela esan daiteke, Hego Euskal Herriari dagokionez bederen.

2.1. Franco osteko lehen aldia (1975-1980)

Hiru ale baino ez zituen argitaratu *Ustela* aldizkariak (1975-1976), baina arrasto nabarmena utzi zuen euskal literaturan. Arduradun nagusiak ere aldatu egin ziren aldizkaritik aldizkarira. *Ustela* Bernardo Atxagak eta Koldo Izagirrek sortu zuten, eta haien manupean argitaratu zen lehen zenbakia 1975eko urtarrilean: *Panpina ustela*. Bigarren zenbakia, *Zorion ustela*, urtebete geroago argitaratu zen, 1976an, eta bitarte horretan Ramon Saizarbitoria batu zen taldera. Atxagak eta Saizarbitoriak, baina, ez zuten elkar ondo hartu, eta ondorioz, Atxagak taldea utzi eta Izagirreren

—Autonomiaren belaunaldia (50eko hamarkadan jaioak): Bernardo Atxaga, Koldo Izagirre, Pello Lizarralde, Joseba Sarrionandia, etab.

—Tropela (60ko hamarkadan jaioak): Iñigo Aranbarri, Itxaro Borda (59an jaioa), Miren Agur Meabe, Jokin Muñoz, etab.

[8] Salbuespena, eta ez nolana hiko, *Pott* da, Bilbon sortu eta gauzatu zena. Hala ere, kontuan izan behar da Atxaga *Ustelatik* zetorrela eta bai bera eta baita *Pott*teko zenbait kide (Josemari Iturralde, Ruper Ordorika) gipuzkoarrak zirela. Bestetik, Bilbo garai hartan Donostiarekiko periferikoa zen arren euskal literaturaren baitan, bazuen Iruñeak eta Baionak ez zuten zeltraltasuna (Aresti, Verdes liburu-denda, Gerediaga elkarte, Durangoko Azoka).

eta Saizarbitoriaren gidaritzapean argitaratu ziren nola *Zorion ustela* hala *Mermelada ustela* (1976), aldizkariaren hirugarren eta azken zenbakia. *Ustela* da, bada, Atxaga, Izagirre eta Saizarbitoria hirukoa batzen dituen lehen egitasmoa, eta horregatik bakarrik esanguratsua litzateke, gerora euskal literatura garaikideko figura garrantzitsuenetakoak bilakatuko baitziren.

Ustelak belaunaldi berri baten hastapena sinbolizatzeaz gain, katebegi garrantzitsua osatu zuen euskal literaturaren historian. Hala, zenbait ikertzailek (Elkoroberezibar, 2004) adierazi dutenez, *Ustelarekin* hasi zen literatura aldizkarien booma, gerora (bereziki 80ko hamarkadan) pisu nabarmena izango duena.

Panpina ustela argitaratu zenean, 1975eko urtarrilean, Franco oraindik bizirik zen, eta aldizkaria zentsuratua izan zen, tirada osoa poliziak bahitu zuelarik. Garai hartan 14/1966 Legea zegoen indarrean, Fraga Legea izenarekin ezaguna dena, eta aurretiazko zentsura borondatezkoa zen printzipioz. Hots, argitalpen oro ez zen derrigorrez aurretik zentsura-aparatutik pasa behar (aurreko lege frankistak exijitzen zuen modura), baina argitalpena kalean zela, zentsurak erabaki zezakeen argitalpena bahitu eta zirkulaziotik erretiratzea. Horixe gertatu zen *Panpina ustelarekin*. Ez zuten aurretiazko zentsuratik pasa, baina “Elizaren kontrako irainak” zirela eta (Atxaga eta Izagirreren eskela trufati banagatik) tirada bahitu zieten (Sarasola, 2016, 30. or.). Zuhurtziaz, ordea, tirada erdia baino ez zuten banatu, eta ondorioz, beste erdia poliziaren kontrolpetik kanpo geratu zen.

Atxaga eta Izagirre idazle hasiberriak ziren. Atxagak bi lan zituen publikatuak ordurako, Arestiren ediziopean argitaratutako *Euskal Literatura* 72 liburu kolektiboan editatu zirenak: *Oskar* ipuina eta *Borobila eta puntua* antzerkia. Horietaz landa, ordea, argitaratu gabeko testu mordoa zuen makinaz joa (Sarasola, 2016, 29. or.). Izagirrek Donostiako Udal Liburutegiak antolatutako sariketa batean saria eskuratua zuen ipuin batenegatik (nahiz eta ez zen argitaratu), eta *Karmel* aldizkarian 1974an plazaratu zituen zenbait poema solte. Horregatik, *Ustela* beren testuak plazaratzeko argitalpen moduan jarri zuten martxan, euskal ediziozintzan ez baitzen orduan aukera askorik⁹, eta oraindik idazle gazte ezezagunak iza-

[9] Beren sentsibilitatetik gertu egon zitekeen Lur argialetxea, esaterako, 1973an iritsi zen azkenera. Haren errautsetatik Luis Haranburu Altunak sortutako Kriselu ez zen 1976. urtera arte martxan jarriko, eta hain zuzen ere, hortxe argitaratu zituzten Atxagak eta Izagirrek beren lehen liburuak; hurrenez hurren, *Ziutateaz* eta *Itsaso ahantzia*.

ki, beren kabuz argitalpen-plataforma bat sortzea beste aukerarik ez zutelako ia.

Panpina ustela aldizkariak, bestalde, “Ez dezagula konposturarik gal, halere” testu programatikoko moduko bat zekarren, Atxagak eta Izagirrek sinatua, eta nolabait, autonomiaren belaunaldiaren manifestutzat jo izan dena; izan ere, haien arabera “literaturak bai bait du bere dinamika propio eta berezia” (Atxaga eta Izagirre, 1975).

Pultsio autonomiazale honetan Atxagak zerikusi handia izan zuen, lehenagotik ere ideia horiek garatzen baitzebilen literaturaren autonomiaren defendatzaile sutsu modura (Sarasola, 2017). Autonomiaren auzitik landa, eta artikulu honen ikergaiari dagokionez, badu interesik manifestuak; izan ere, testuan etengabeak dira garaiko testuen argitalpenetarako zailtasunen aipamenak. Argitaratzeko beharra hasiera-hasieratik zehazten da, hirugarren esalditik beretik: “Bere zeregina betetzearren, lehen lehenik literaturak plazara dezaten eskatzen du: ezkutu ta isileko poemek poemak izaten diraute, bainan aiderik gabe, arnasarik gabe, panpina ustelak bilakatzen dira” (Atxaga eta Izagirre, 1975). Pixka bat aurrerago, sariketekiko oso kritiko agertu ziren:

Sariketa literarioen aurka, beren zentzugabekeriak idazleak ito ta zapuztu egiten dituztelako.

Non ditugu presentatutako lanak?

Noraino daude epai-mahaikoak jantziak lanak juzgatzearren?

Sariketa literarioen aurka, liburuak, aldizkariak, poema, bertso ta teatro saioak proposatzen ditugu (Atxaga eta Izagirre, 1975).

Sariketen bidea izan ohi da idazle hasiberrien lehen urratsetan argitalpen-bideetako bat, eta hain justu horren kritiko ziren biak. Arestian aipatu legez, Izagirrek, adibidez, ipuin batekin sari bat irabazi zuen, baina ez zen publikatu. Sariketen bidea, honenbestez, ez zuten egoki ikusten beren lanei aterabide jarraia emateko. Alta, garaiko argitalpen plataformek ere ez zituzten asebetetzen: “Gaur eguneko argitara-etxe, aldizkari ta saioekin ez gatoz bat: hertsiaik eta literaturaz kanpoko (xtraliterarioak, beraz) xederen morroi direlarik, marrantatu ta baztertu (nazkatu ere bai) egiten dituzte eztarri berriak” (Atxaga eta Izagirre, 1975). Gerora Izagirrek adierazi duenez, ez zuen orduan alternatiba askorik ikusten euskal argitalpenaren panoraman: Lur amaituta, Kriselu Luis Haranburu Altunaren eskuetan geratu zen¹⁰, Gero argitaletxeari kutsu elizkoiegia zeriola

[10] Bere lehen liburua, 1976ko *Itsaso ahantzia*, hain justu, Kriselun publikatuko zuen,

iruditzen zitzaion, eta martxan zegoen besteren bat —Leopoldo Zugaza— bere eremutik kanpo geratzen zitzaion (Sarasola, 2015, 58. or.).

Haien arabera, garaiko argialetxe eta aldizkariak ez zuten bidea errazten idazle berriek beren lanak han publikatu zitzaizaten, eta beraz, alternatiba bakarra geratzen zitzaien: beren argitalpen modu propioa sortzea. Horixe, izango da, bada, *Panpina ustelaren* funtzioa.

Ustela aldizkariaren ale bat Saizarbitoriaren eskuetara iritsi zen, eta han irakurritakoak erakarrita, bi gazteengana gerturatu eta haiekin lanean hasi zen. Arestian aipatu bezala, hasteko, bada urte ezberdintasun esanguratsu bat. Saizarbitoriak 31 urte bete zituen 1975ean, eta Atxagak eta Izagirrek 24 eta 22 hurrenez hurren. Horrekin lotuta, Atxaga eta Izagirre unibertsitateko ikasle ziren edo ikasketak amaitu berri, eta Saizarbitoriak, aldiz, soziologia kabinete batean egiten zuen lan ordurako. Izatez, Saizarbitoriak lana lortu zion Atxagari kabinete horretan, baina gutxi iraun zuen (Sarasola, 2015, 39. or.). Adin tartean ere alde markatzen du kasu honetan, sistema literarioaren barneko kokapenari dagokionean. Saizarbitoria ordurako euskal literatura garaikideko erreferente garrantzitsuenetako bat zen, eta Atxagak eta Izagirrek apenas zuten lanik argiratuta.

Alde hauek azaldu ahal dute, neurri batean bederen, Atxagak *Ustela* uztean aldizkariak hartuko duen ibilbide berria. *Zorion ustela* eta *Mermelada ustela* zenbakietan, tonua nabarmen aldatzeaz gainera, ez dira *Panpina ustelan* bezainbeste sortze lan ageri, eta iritzi-artikulu gisako testu gehiago irakur litezke. Kontrastea are agerikoagoa da Atxagak 1978an Bilbon sortzen duen *Pott* aldizkaria eta Izagirrek eta Saizarbitoriak 1979an Donostian sortu zuten *Oh! Euzkadi* alderatzen baditugu. *Pott* literarioagotzat jo daiteke, eta *Oh! Euzkadi* aldizkari kulturalagotzat, non lehenengoan sormen-lan gehiago aurkitu daitezkeen.

Zentzuzkoa dirudi pentsatzeak Atxaga eta Izagirre gazteek beren lanak argitaratzeko premia handiagoa zutela Saizarbitoriak baino. Alde batetik, lehen zenbakian adierazi bezala, ez zuten beren lanak plazaratzeko leku egokirik topatzen, eta *Ustelaren* sorrera gabezia horrekin lotu behar da. Hori ez da Saizarbitoriaren kasua, zeinak, ordurako, *Egunero hasten delako* argitaratua zuen, *100 metro* idatzia eta *Ene Jesus* bukatzeaz (azken biak 1976an argitaratu zituen Kriselu argialetxeak). Gainera, Saizarbitoria argialetxe-proiektu (eta gauzapen) batetik pasea zen ordurako, Lur

Saizarbitoriak bide eginda. Alabaina, gerora ez zuen gogo askorik izan han publikatzen jarraitzeko.

argialetxetik. Bestetik, Saizarbitoria nobelagile petoa izan da beti, bere hastapenetan argitaratutako poema solte batzuk (*Euskal Elerti* 69 liburuan, 1969. urtean) eta *Kapitaina* ipuina (*Hegatsen* publikatua 1971n) alde batera utzita. Atxaga eta Izagirre, ordea, biak ala biak izan dira poeta eta ipuin-gile hastapenetik, eta genero horietarako egokiagoak ziren gisa horretako literatura aldizkariak, besteak beste, pieza laburragoak publikatzeko aukera ematen zutelako.

Horregatik Miguel Angel Elkoroberezibarrek (1988) definitu izan ditu literatura aldizkari hauek “literaturgintzarako plataforma” gisa, hain justu idatzitako hainbat sormen-piezari irteera emateko tresnak zirelako, bereziki Atxaga eta Izagirre bezalako idazle gazteentzat. Saizarbitoriak, ordea, literaturgintzarako plataforma bainoago, eztabaida sozial eta kulturalerako plataforma moduan ikusten zituela esan dezakegu, bereziki *Oh! Euzkadin* ikusi zen bezalaxe. Atxaga eta Izagirre izan ziren, hain zuzen, aldizkari horietatik liburu-argitalpen proiektuak sortzen ahalegindu zirenak. Modu horretan, literatura aldizkariak argitalpen plataforma sendoagoak (argialetxeak) sortzeko bidean katebegi moduan ere ulertu behar dira. Izan ere, argitalpen plataformen garapenari dagokionez, hala *Ustelatik* nola *Pottetik* sortu ziren liburuak argitaratzeko proiektu bana. Ez alferrik, Izagirrek eta Atxagak bultzatu zituzten, hurrenez hurren.

Ustela aldizkariak 1977an eman zituen azkenak *Mermelada ustela* plazaratuta, baina urte berean, Izagirrek eta Joxemari Olaizolak *Ustela saila* jarri zuten martxan, non liburuxka formatuko¹¹ obrak argitaratu zituzten. Edizio lanak Izagirrek egiten zituen eta Olaizola kontu administrati-boez eta inprentakoez arduratzen zen (Sarasola, 2015, 58. or.). Lehenengo zenbakiak autoedizio moduan argitaratu zituzten legalki, zenbaki editorialik ez zutelako, baina berehala, Iñaki Mujika Arregi “Ezkerra”k zuzentzen zuen Hordago-ren babespean hasi ziren argitaratzen, askatasun osoz. 1977-1983 zazpi urteko tarte horretan hemeretzi titulu hauek argitaratu zituzten:

1. *Oinaze Zaharrera*. Koldo Izagirre.
2. *Joan eta Ane zigarro bat erretzen*. Ibon Sarasola.
3. *Bidaia / termitosti*. Joxe Austin Arrieta.
4. *Hitzakia*. Juan Inazio Garmendia.
5. *Zutaz amoroski*. Jon Casenave.

[11] Izan ere, ez ziren liburu luzeak gehienak, eta sakeleko edizio modukotan argitaratu ziren. Halere, edizio zainduak izan ziren, eta horietako asko ilustrazioz hornituak argitaratu ziren.

6. *Guardasola ahantzia*. Koldo Izagirre.
7. *Hilargiaren hotzikarak*. Pello Lizarralde.
8. *Azkenean dilindan*. Jon Casenave / Mattin Larzabal.
9. *Gauzetan*. Koldo Izagirre.
10. *Egunero hasten delako*. Ramon Saizarbitoria.
11. *Haize lainotuaren nekeak*. MaripiSolbes.
12. *Isiletik*. Gabriel Korta.
13. *Espaloietako ginola*. Daniel Garbizu.
14. *Poemak*. Alex Azkue.
15. *Egunsenti biluzia*. Jose Luis Otamendi.
16. *Itsu-mandoka*. Jon Casenave.
17. *Txipiroiren bat edo beste*. Rafa Egiguren.
18. *Alizia eta biok*. J. Iñaki Lasa.
19. *Azken undinaren kaira*. Jose Luis Otamendi.

Sailaren ezaugarri nabarmenetako bat izan zen titulu gehienak opera primak edo bigarren liburuak izan zirela, eta beraz, idazle berriak plaza-ratzeko funtzioa bete zuela. Zentzu horretan, *Ustela* aldizkariaren hasieratik adierazitako gabezia horri aurre egiten zion. Denak izan ziren liburu berriak, bat izan ezik: *Egunero hasten delako*-ren berrargitalpena. Hala, han argitaratu ziren gerora euskal literaturan ibilbide oparoa egingo zuten zenbait idazle esanguratsuren (Joxe Austin Arrieta, Pello Lizarralde, Jose Luis Otamendi) opera primak.

Potten kasuan, jada aldizkariko lehenengo aleko (*Pott bandaren berri-malea*) editorialean zehaztu zuten hasierako helburua argitaletxe bat sortzea zela, baina liburuak argitaratzeko garai hartan beharrezkoa zen zenbaki editoriala ukatu zietenez, behin-behinean aldizkaria argitaratzea deliberatu zutela. Hortik aurrerako zenbaki askotan aipatu zituzten argitaletxea sortzeko edukitzen ari ziren zailtasun eta gorabeherak. Bigarren zenbakiko, *Pott bandaren blagako* (1978), editorialean, honako hau zioten:

Begira, liburu bat kalera botatzea ez da gauza erraza, mekaben pott. Guk arrazoi asko direla medio, TS Eliot poetaren itzulpen batekin hasi nahi genuen. Baina zenbaki editorialea ez zaigu iristen behar bezala, eta liburu hori ezin genezake argitara bera gabe.

Horregatik, eta udak estrainatu gabe harrapa ez gaitzan, beste liburu batekin ekingo diogu lan editorialari.

Liburu hau, bernardoren *Etiopia* izango da. Poema eta lan literario laburrez osatutako liburu da. Ehun eta hogeit bat orrialde ditu, 208×148 mmko neurritan, eta 200 pztan salduko da. Pottale hau atera eta bere-

hala egongo da liburudendetan, ekainaren bigarrei [sic] astean edo. Azala, JM Susperregirena izango du.

Esan eta egin, urte horretan bertan argitaratu zen *Etiopia*, Potten babespean Atxagak argitaratuko zuen liburu bakarra. T.S. Elioten itzulpenen liburua urte batzuk geroago (1983an) argitaratuko zuen Hordago argitaletxeak, *T.S. Eliot euskaraz* izenburuarekin eta Aresti, Sarrionandia eta Juaristiren itzulpenez osatua.

2.2. Franco osteko bigarren aldia (1980-1984)

80ko hamarkadaren hastapenetan hiru aldizkari funtsezko jarri ziren martxan: *Susa*, *Maiatz* eta *Pamiela*. Gerora, aldizkari horiek argitaletxe bana sortuko zuten eta edizioaren historia garaikidean mugarri izango ziren.

Susa aldizkaria 1979. urtearen amaiera aldera sortu zuten Mikel Hernández Abaituak, Josu Landak, Xabier Montoiak, Eneko Olasagastik, Pablo Sastrek eta Iñaki Uriak. Deustuko Unibertsitateko Gipuzkoako campusean sortu zuten, garaiko Gipuzkoako Unibertsitate Eskola Teknikoa¹² zeritzonean, eta kide gehienak hasi berria zen Euskal Filologiako karreraren matrikulatuta zeuden. Lehen zenbakia 1980an argitaratu zuten, eta haren helbidea, hain justu, unibertsitatearena berarena izan zen. Luze gabe, lehengo zenbakian jada kolaboratu zuen Mikel Antza ere batu zen taldera, eta proiektuaren bultzatzaile nagusienetakoa bilakatuko zen (Saraso-la, 2019). 1980an bi ale argitaratu zituzten, 1981ean bakarra eta 1982an hiru. Horien artean, bosgarren alea da aipagarrietakoa (1982ko apirilean plazaratua), Bernardo Atxagari eskainitako ale berezia. Oraindik obra laburreko autorea zen Atxaga, *Ziutateaz* eta *Etiopia* zituen helduentzako¹³ bere lan bakarrak (*Pott* aldizkariak gain, jakina, 1980an amaitu zena) eta horixe bera aipatu zuten ironikoki *Susako* kideek ale berezieren aurkezpenean: “Nola uler daiteke lau txorrada idatzi dituen bati SUSA osoa eskaintzea?” (Susadi Taskatasuna, 1982).

Ale berezi honek aldizkariaren egitasmoen transmisioa irudikatzen du nolobait; izan ere, *Susako* kideak hurrengo belaunaldikoak ditugu, Atxaga baino hamar bat urte inguru gazteagoak gehienak, eta nahiko agerikoa da *Susa* aldizkariko lehenengo urteetan bederen, Franco osteko lehen

[12] Gaztelaniaz EUTG moduan ezaguna: Escuela Universitaria Técnica de Gipúzcoa.

[13] 1980an hasi zen haur eta gazte literaturako erreferentziak argitaratzen, Juan Carlos Eguillor-en ilustrazioekin. Bi zituen argitaratuak ordurako: *Nikolasaren abenturak* eta *kalenturak*, eta *Ramuntxo detektibea*.

aldiko aldizkariaren eragina. Hala aldizkariaren egituraren (ipuin eta poemak, itzulpenak, literatura kritikak...) nola tonuan, haien arrastoa nabaria da, eta hala, ez da harritzekoa aldizkari haien bultzatzaile nagusiengatik (Atxagaren obraren indar berezkoaz aparte, noski).

Atxaga bere ibilbideko une mugarrizko zegoen orduan, Obabako munduan izango zenaren hastapenetan. Hilabete gutxi batzuen buruan, 1982an bertan, emango zioten Atxagari Irun Hiria saria *Camilo Lizardi erretore jaunaren etxean aurkitutako gutunaren azalpena* ipuinagatik, zeina Obaba proiektuaren baitan sortu zuen lehen testua izango zen¹⁴. Kritikoek lau alditan banatzen dute Atxagaren obra (González-Allende eta Ascunze, 2018), eta 1982. urtea lehen aldiaren (aro abangoardista) eta bigarrenaren (Obaba zikloa) arteko igarobidean koka dezakegu.

Geroago azalduko denez, 1983an Susak argitaletxea sortzea erabaki zuen, eta horrekin batera, egitura guztia (aldizkaria barne) *Argia* aldizkariaren babespean geratu zen. Kontuan izan behar da garai hartan Susako kide batzuk (Josu Landa, Mikel Antza, 1985etik aurrera Gorka Arrese) *Argiako* langile zirela, eta beren eginbeharren pean geratu zen halaber *Susa* aldizkaria (eta argitaletxea) aurrera eramatea.

1980tik 1994ra 33 zenbaki argitaratu zituzten, eta aldizkariaren hiru aldi bereiz litezke gutxi gorabehera. Hastapenekoa, 1980tik 1987 artekoa, zeinak, besteak beste, 1983an argitaletxearen sorrera bizi izan zuen. 1987-1993koa, non Iñigo Aranbarri eta Gorka Arrese izan ziren arduradun nagusiak; eta, azkenik, 1993-1994 artean argitaratu ziren azkeneko hiru aleena, Lubaki Bandak¹⁵ zuzendu zituenak.

Maiatz proiektua Baionan sortu zen 1981eko maiatzaren 10ean (Elizalde, 2019). Itxaro Borda eta Luzien Etchezaharretak abiatu zuten proiektua, baina luze gabe “*Maiatz Batasuna*” taldea osatu zuten hainbat belaualditako kideak bilduz: 36ko Gerra baino lehen jaiotako Iratzeder eta Piarres Xarriton alde batetik, baina baita garaiko idazle gazteak ere: Borda eta Etchezaharretaz gain, Aurelia Arkotxa eta Jon Casenave, besteak beste. Iparraldeko idazleen elkargune eta sustatzaile izan zen *Maiatz*, eta lan berriak publikatzeko plataforma eskaintzeaz gain (aldizkariaren bidez lehenik, argitaletxearekin gero), euskara eta literaturaren inguruan

[14] *Obabakoak* liburuko lehen testua da, orobat.

[15] Idazle gazteen taldea izan zen, hamalau kidekoa, tartean Gari Berasaluze, Harkaitz Cano, Xabier Gantzarain, Ander Izagirre, Asier Serrano.

hausnartzeko gunea eskaintzen zuen. Izan ere, Itxaro Bordak (2007) aipatzen duenez, garai hartan euskararen eta Euskal Herriaren iraganari buruzko ikerketak hobesten ziren, eta literatura ia luxutzat jotzen zen Iparraldeko euskaltzaleen artean: “euskal gauzen ikerketa hobesten zen, hilerrriak, sorginak, jantziak, dantzak, idazki zaharrak. Orduko gure mundua iraganari begira zegokion, iraganaren azterketak zekarkeen uni-bertsitate mailako ohore bila”.

Aldizkariaren lehen zenbakia ez zen 1982ko otsailera arte argitaratu. Baionako Fakultatean aurkeztu zen, sortu berria zen Euskal Ikasketen Institutuan (Elizalde, 2019). 500 aleko tirada izan zuen eta literatura bizia aldarrikatu zuten zenbakiko editorialean, ez gauza hilak, “ikerketa hotzetarakoak” (*Maiatz*, 1982). Hiruhilekoa izateko sortu bazen ere, urtean bi zenbaki argitaratu izan dira, eta kolaboratzaile talde esanguratsua izan du, garaiko idazle nabarmenetakoek osatua: Emilio Lopez Adán “Beltza”, Eñaut Etxamendi, Daniel Landart, Mayi Pelot, Manex Erdozaintzi-Etxart, Beñat Oihartzabal, Txomin Peillen eta abar. Egun argitaratzen jarraitzen duen literatura aldizkari bakarrenetakoa da, garai hartatik jarraitzen duen bakarra *Idatz & Mintz*-ekin batera.

1984. urtea mugarrria izan zen *Maiatz*entzat. Argitaletxea sortzeaz gain, lehenengo literatur jardunaldiak antolatu zituzten Baionako Bil Txokoan, zeinetan Hegoaldeko idazleek ere parte hartu zuten. Hortik aurrera, jarriak izan dira Hegoaldeko idazleen kolaborazioak, eta neurri batean, *Maiatz*ek Iparraldeko eta Hegoaldeko literatura sistemen katebegi lana egin duela esan liteke.

Izan ere, *Maiatz* aldizkari berezia izan zen literatura aldizkarien booma deitu izan zaion horren barruan (Elkoroberezibar, 2004). Ikusi dugunez, boom honen hastapena Donostian koka liteke *Ustelarekin*, eta Bilbora zabaltzen da gero *Pottekin*. Garaiko beste aldizkari batzuk ere Donostian kokatu ziren (*Oh! Euzkadi*, *Xaguxarra*, *Susa*), eta testuinguru horretan, Baionan kokatutako eta Iparraldeko idazleek sustatutako aldizkari batek iraultza txiki bat suposatu zuen. Hain justu, halaxe definitua izan zen: garaiko aldizkari ezberdinena eta aukera gehien eskaintzen zituena (*Kandela*, 1985).

*Maiatz*ekin batera *Pamiela* izan zen garaiko aldizkarien ingurune gutxi-asko zentraletik aparte garatu zen beste proiektua. Kasu horretan Iruñean sortua, *Maiatz*en lehen zenbakia argitaratu eta hilabete gutxitara agertu zen *Pamiela* aldizkariaren lehen alea, 1983ko ekainean. Iruñeko Auzolan liburu-dendaren bueltan sortu zen (haren helbidearekin argita-

ratu zen aldizkaria), literaturaz mintzatzeko han elkartzen ziren lagun talde batek bultzatua: Txema Aranaz, Miguel Sánchez Ostiz, Xabier Eder, Pello Lizarralde, Víctor Moreno, Santiago Etxandi... Pamiela izena Lizarraldek proposatua izan zen, Azkoitiko aitonari entzunda; antza, belau-naldiz belaunaldi pasatzen zen kaxaren izena zen, zeinak ipuin eta alegia zaharrak gordetzen zituen eta itxita utzi behar zen (Olaziregi, 2019). Aranazen ideia izan zen aldizkaria sortzea, eta lehen zenbakian, aipatutako idazleez gain beste batzuen kolaborazioak ere izan zituen, tartean urte-bete geroago Iruñean bertan *Korrok* aldizkaria sortuko zuten zenbaitena: Ana Iribar, Mikel Taberna eta Jon Alonso.

Hamar urte iraun zituen aldizkariak, 1993ko urte bukaera aldera argitaratu zuten azken zenbakia, 15.a. Hala ere, esan beharra dago argitalpena ez zela jarraia izan, 1986tik 1991ra ez zelako alerik argitaratu. Hone-la banatu ziren aldizkariak urteka:

1983: 1-3 aleak.

1984: 4-7 aleak.

1985: 8-10 aleak.

1986: 11-12 aleak.

1991: 13. alea.

1992: 14. alea.

1993: 15. alea.

Honenbestez, garbi ikusten da 1983-1986 aldia izan zela emankorra. Aipagarria da, bestalde, *Pamielako* testu gehienak gaztelaniaz argitaratu zirela, euskarazkoak gutxiengoa izanik. Haatik, horretan ere garapena suma liteke: hastapen ia gaztelania hutsezkotik, geroz eta euskarazko testu gehiago publikatu zituzten (horietako asko itzulpenak), batez ere 6. aletik 12. alera. Hala, euskal idazle gehiago batu zitzaizkien lehen aletik aurrera, besteak beste: *Potten* bueltan ibilitako Bernardo Atxaga, Jon Juaristi, Jon Kortazar, Ruper Ordorika eta Joseba Sarrionandia; Luigi Anselmi, Pako Aristi, Itxaro Borda, Andolin Eguzkitza, Juan Martin Elexpuru, Xabier Etxaniz, Jose Angel Irigaray, Xabier Kintana, Txema Larrea, Laura Mintegi, Patziku Perurena, Bixente Serrano Izko, Patri Urkizu.

Aipagarria da, ildo horretan, Pott Bandako zenbait kidek Pamiela-rekin izan duten harreman estua. Atxagak eta Ordorikak gertutik parte hartu izan dute argitaletxearen martxan, eta Pamiela da Atxagaren obra gehienak kaleratzen dituen 1991n *Behi euskaldun baten memoriak* argitara eman zuenetik. Bestetik, *Pamiela* ondorengo beste literatura aldizkari

batzuen ernamuin izan da: *Mazantini* (1991-1993), *Garziarena Berria* (1997-1997) eta *Erlea* (2009-2018).

Franco osteko bigarren aldi honetan ere aldizkaritik argialetxerako eraldaketak ikus ditzakegu *Susa*, *Maiatz* eta *Pamielaren* kasuan. Aurreko aldiarekiko konparazioan, ordea, ezberdintasun funtsezko bat dago; hots, hiru proiektuek jarraipena izan dute argialetxe modura, eta egungo euskal literatura sistemako argialetxe garrantzitsuenen artean daude.

Susaren lehen sei zenbakien (1980-1982) ostean, taldeak argialetxea sortzea erabaki zuen. Josu Landa eta Xabier Montoia liburu banarekin joan ziren Luis Haranburu Altunarengana Kriselu argialetxean publikatzea ziezaizkien, baina hark Landarena bakarrik argitaratzea onartu zuen. Hori izan zen argialetxea sortzeko gertakari piztailea. Izan ere, hori ikusirik, argialetxea sortu zuten, eta bi liburuok izan ziren lehendabiziko aleetako batzuk: Montoiaren *Anfetamiña* (1983) poema liburua lehena eta Landaren *Ipurtargi beltza* liburu hibridoa hirugarrena. Bigarrena aldizkari garaiko hiru kidek sinatu zuten, Eneko Olasagastik, Gorka Setienek eta Maripi Solbesek: *Eta zergatik ez... Sigrid?* poema liburua. Lehen urte horietan, liburu guztiak bilduma bakarrean argitaratu zituzten harik eta 1987an Poesia eta Narratiba bildumak sortu zituzten arte. Lehen aldi horretako liburu aipagarriak dira, besteak beste: Mikel Antzaren *Lehen bilduma 82-84*, Itxaro Bordaren *Basilika*, Omar Nabarroren *Itxastxorien bindikapena*, Jon Aranoren *Bileterik gabe* edo Iñigo Aranbarriren *Jonas poisson*. 1986tik aurrera, argialetxea egonkortu eta pixkanaka handitzen eta garatuz joan zen, harik eta, esan bezala, egungo argialetxe garrantzitsuenetakoa bilakatu den arte. Honakoek publikatu dute, besteren artean, Susaren katalogoan: Uxue Alberdi, Jon Alonso, Jon Benito, Leire Bilbao, Harkaitz Cano, Unai Elorriaga, Hasier Etxeberria, Koldo Izagirre, Miren Agur Meabe, Juanjo Olasagarre, Jose Luis Otamendi, Mikel Peruarena, Eider Rodríguez, Kirmen Uribe. Gorka Arrese izan da argialetxeko editorea hogeita hamar urtean, 1987tik 2017 arte; handik aurrera, Leire Lopez da editorea.

Dagoeneko esana den bezala, *Maiatz* aldizkariarentzat 1984. urtea mugarrizko izan zen. Orduan ipini zuten martxan, halaber, argialetxea. Bi izan ziren argitaratu zituzten liburuak urte horretan, bat euskaraz eta bestea frantsesez: Itxaro Bordaren *Bizitza nola badoan* eta Marc Legasparen *Concerto guerriller opour un paísquinexiste pas*, zeina aurrez euskaraz eta gaztelaniaz plazaratu zuen Txertoa argialetxeak. Orduz geroztik, urtean 3-5 titulu argitaratu izan ditu *Maiatzek*, eta hala, orotara 150 titulu ingu-

ru plazaratu ditu (Elizalde, 2019). Horien artean ugari aipa litezke, baina besteren artean honako hauek dira azpimarragarri: Piarres Aintziarten *Biziaren bazterrean* (1992), Ur Apalategiren *Erdi guneak* (1995), Manex Erdozaintzi-Etxarten *Herri honen erraietan* (1985), Eñaut Etxamendiren idazlan guztiak, Luzien Etxezaharretaren *Inter porcos* (2007), Antton Lukuren *Boitoletan* (1998), Txomin Peillenen *Mende joanaz* (2003), Mayi Peloten *Bihar-ko oroitzapenak* (1985) eta *Teleamarauna* (1987). Gaur egun, Luzien Etxezaharreta da Maiatz argitaletxeko editore eta kudeatzailea.

Azkenik, *Pamielaren* kasuan, aldizkariaren sorrera-urte berean (1983an) argitaratu zuten lehen liburua, Pablo Antoñanaren *Pequeña crónica*¹⁶. Orduan osatu zen, beraz, argitaletxea, Jorge Oteizak diseinatutako logoa zeramana (Olaziregi, 2019). Bigarren liburua euskaraz argitaratu zuten, Pello Lizarraldaren *E pericoloso sporgersi. Zuri beltzean* (1984), haren lehen narratiba-lana izan zena. Hortik aurrera, ibilbide oparoa egin du argitaletxeak euskal literatura sisteman. Txema Aranaz izan da kide garrantzitsuenetako bat, eta editore zein maketatzaile lanak egin izan ditu batez ere. 2000. urtetik hona Pello Elzaburu da editore eta kudeatzaile nagusia, baina aipatzekoa da, halaber, Jose Angel Irigarayk egiten duen lana bilduma batzuetako editore gisa. 2019. urtean sei langile zituen argitaletxeak soldatapean, nahiz eta kolaboratzaile sare oparoa izan hainbat lan puntual egiteko (Olaziregi, 2019). Bilduma ugari ditu argitaletxeak, eta aski emankorrak izan dira bere narratiba, haur eta gazte literatura, eta poesia bildumak. Horien artean honako autoreen hainbat lan aipa litezke: Bernardo Atxaga, Tere Irastortza, Joxemari Iturralde, Mariasun Landa, Xabier Lete, Ixiar Rozas, Joseba Sarrionandia, Arantxa Urretabizkaia, Patxi Zubizarreta. Alta, bereziki nabarmentzekoa da, orobat, saiakerak bilduma, zeina urtetan Juan Zelaia sariaren bidez sustatu izan den. Arlo horretan, euskal kulturari buruzko hainbat liburu erreferentziazko argitaratu dira: Juan Carlos Etxegoien “Xamar”en *Orhipean, gure Herria ezaqutzen* (1992), *Euskara jendea. Gure hizkuntzaren historia, gure historiaren hizkuntza* (2006) eta *Etxera bidean* (2018), Asun Garikanoren *Far West-eko Euskal Herria* (2009), Joseba Sarrionandiaren *Moroak gara behelaino artean* (2010), Jon Sarasuaren *Hiztunpolisa. Euskaltasunaren norabideaz apunteak* (2013). Bestetik, seinalatzeak dira, halaber, Nafarroaren historia eta memoria historikoa landu duten erreferentzia ugariak, hala nola, Tomas Urzainquiren eta Joan María Olaizolaren *La Navarra marítima* (1999) eta

[16] Aldizkariaren laugarren zenbakia, 1984ko lehena, Antoñanari eskaini zioten osoki, zeinak testu bakarra zuen euskaraz, Pello Lizarralde idatzia.

Jimeno Jurioren idazlan guztiak. Orotara, 35 urtetan, 1100 liburu inguru argitaratu ditu Pamielak euskaraz zein gaztelaniaz (Olaziregi, 2019).

3. Aldizkariak literatura sisteman

XX. mendeko 70eko eta 80ko hamarkadak funtsezkoak izan ziren euskal literatura sistemaren eraketan, ez soilik testuinguru politikoaren bidez sortutako egitura politiko autonomiko berriengatik, baizik eta egun garrantzitsuenak diren argitaletxeetako batzuk sortu eta instituzio literarioak gorpuztu zituztelako. Kontuan izan behar da orduan sortu zirela Elkar (1972), Erein (1976), Maiatz (1984), Pamiela (1983) eta Susa (1983), zeinak egungo panorama literarioan argitaletxe garrantzitsuenak diren (gerora sortutako Alberdania eta Txalapartarekin batera).

Argitaletxeen instituzionalizazio bide horretan, baina, elementu aski garrantzitsuak izan ziren literatura aldizkariak. Franco osteko lehen aldian *Ustela* eta *Pott*, zeinek argitaletxe-proiektu bana izanagatik ez zuten mamitzerik izan. Franco osteko bigarren aldikoek, ordea, *Maiatzek*, *Pamielak* eta *Susak* lortu zuten argitaletxeak sortu eta egonkortasunez gartztea, eta hala, argitaletxeen ernamuin izan ziren aldizkariak bigarren plano batean geratu ziren argitaletxeen egitasmo anbiziozkoen aurrean.

Prozesu horrek aditzera ematen du hain justu literatura sistema prekario baten normalizazio eta garapena. Literatura sistema oraindik heteronomoetan, literatura aldizkariak eta gisako egitura ahul eta behin-behinekoak nagusitzen dira argitaletxe independente edo are enpresa editorial handien aldean. Literatura sistema bat indartu ahala, argitaletxeek ordezkatzan dute literatura aldizkarien funtzioa, eta hala, aski normala izaten da haiek pixkanaka desagertuz joatea. Literatura generoei dagokienez, literatura sistema heteronomo eta txikietan ohikoagoak izaten dira poesia eta ipuinak nobelak baino, eta horixe gertatu zen euskal literaturan ere. 80ko hamarkada poesiaren eta ipuinaren hamarkada izan zela esan izan da; 90ekoa, aldiz, nobelarena, eta biraketa hori bat dator, halaber, aldizkarietatik argitaletxeetarako igarotzearekin. Ez alferriek, proposagoak izan ohi dira aldizkariak poema eta ipuinak argitaratzeko nobelak argitaratzeko baino.

Halaber, argitaletxeen egonkortzeak ere zerikusia du editore autonomoaren figurarekin. Ohartzen bagara, Franco osteko lehen aldiko saiakerak ezin izan ziren mamitu, besteak beste, *Ustela* zein *Pott* proiektuetako bultzatzaile nagusiak idazleak izan zirelako. Franco osteko bigarren al-

dian egonkortu ziren hiru proiektuetan, ordea, idazleak ez diren editore autonomo (eta gerora profesionalekin) egiten dugu topo: Maiatz – Luzien Etxezaharreta¹⁷, Pamiela – Txema Aranaz (eta Pello Elzaburu) eta Susa – Gorka Arrese. Jakina, editorearen figura ere hertsiki loturik dago literatura sistemaren egonkortzearekin, eta zehazki, instituzio literarioen eta baldintza ekonomikoen indartzearekin. Zentzu horretan, Franco osteko bigarren aldiko hirukoan salbuespena Maiatz litzateke, Etxezaharretak ez duelako bizibidetzat editore lana izan. Ez da kasualitatea; bistan denez, Ipar Euskal Herriko instituzio literarioak eta testuinguru soziopolitikoak euskal literaturarentzat Hego Euskal Herrikoa baino aski ahulagoa dugu. Horrek azaltzen du, neurri batean, hala *Maiatz* aldizkaria mantentzea nola argialetxearen funtzionamendu eta argitaldiak askoz ere xumeagoak izatea Pamiela eta Susaren aldean. Bestetik, Pamiela eta Susaren konparazioan, *Ustela* eta *Pott* (eta aurretik, *Lur*, esaterako) ez ziren ekonomikoki bideragarriak izan editore bat sostengatuko zuen egitura profesional minimo bat osatzeko. Gainera, haien bultzatzaileek (Izagirre eta Atxaga, hurrenez hurren) idaztea izan dute helburu nagusi, eta hala, horretara lerratu dira gerora ere.

Instituzionalizatze prozesu horrek ere eragina izan zuen literatura-kanonean. 70eko eta 80ko hamarkadetan hasiberriak ziren idazle eta egiturak egonkortu ahala, kanonean legitimazio indar handiagoa erdietsi zuten. Franco osteko lehen aldiko bultzatzaileak, esaterako, Atxaga eta Izagirre, idazle kontestatario eta bazterrekoak ziren, eta beren testuek kutsu kontrakultural argia zuten. Ez alferrik, ohikoak ziren beren aldizkarietan idatzitako testuetan garaiko euskal intelligentsiaren kontrakoak irakurtzea (Sarasola, 2015): Joseba Intxausti, Koldo Mitxelena, Jorge Oteiza, Juan San Martín... Gaur egunean, haatik, agerikoa da Atxaga kanonaren erdigunean kokatua dela, bereziki 1989ko Espainiako Narratiba Sari Nazionala erdietsi ondoren eskuratu zuen arrakasta nazioartekoarekin. Izagirreri dagokionez, ezin esan liteke argiki euskal literaturaren kanonean dagoenik: ez da autore bereziki arrakastatsua, ez eta saritua, eta askotan aipatu izan da kritikak eta, oro har, instantzia legitimatzaileek baztertu samar eduki izan dutela (Rodríguez, 2011). Hori kontuan izanik ere, nabarmentzekoa da Izagirreren eragina hainbat idazlerengan, hala estilistikoki nola ekintzailatza literarioari dagokionez ere, eta aintzat hartua izan da Hasier Etxeberriaren *Bost idazle* bezalako liburu erreferen-

[17] Egia da Etxezaharretak libururen bat argitaratua duela, baina gehienak editore lana garatu eta ondorengoak dira, eta lan harekiko modu subsidiarioan.

rentzialetan. Bestetik, Idurre Alonsok egindako ikerketaren arabera, irakaskuntza materialetan aski kokapen zentrala duen idazlea dukegu Izagirre, zehazki hirugarren multzokoa zazpitik (Alonso, 2010, 97. or.). Kurioski, Atxagak eta Izagirrek nagusiki landu dugun aldiko argitaletxeetan argitaratu dute azken urteotan, Pamielan eta Susan hurrenez hurren, eta horrek ere aditzera ematen du 70eko eta 80ko hamarkadetan sortutako proiektu editorialak ere erdigunean kokatu direla denborarekin, egungo idazle garrantzitsuenetako batzuen obrak argitaratzen dituztelarik.

70eko eta 80ko hamarkadetako literatura aldizkarien booma literatura sistema autonomoaren eraketarekin paraleloan uler liteke. Egitura berrien ernamuinak izan ziren batetik, zeinetatik batzuk ez ziren mamitu (*Ustela, Pott*), baina beste batzuk bai (*Maiatz, Pamiela, Susa*), gaur egungo argitaletxe nagusietakoak izateraino. Era berean, aldizkari horiek sortu eta bultzatu zituzten idazle askoren patua ere antzekoa izan da; hastapen kontrakultural eta bazterrekoak izan zituzten aldizkari haien garaian, baina gerora leku zentralagoa eskuratu dute euskal literatura sisteman. Neurri horretan, literatura aldizkarietatik argitaletxeetarako ibilbidea, eta horrekin batera, lehenengo murriztea, literatura sistemaren normalizazio sintoma gisara ere uler liteke. Izan ere, sistema normalizatuetan argitaletxeak (horietako asko egitura profesionalizatuekin) kokatzen dira argitalpen-instituzioen erdigunean, eta literatura aldizkariak bigarren mailako rola hartu ohi dute, bereziki sortzen ari diren literatura sistemetan dutenarekin alderatzen badugu.

4. Bibliografia

- Aldekoa, I. (2004). *Historia de la literatura vasca*. Donostia: Erein.
- Alonso, I. (2008). *Euskal literatur sistema eta literaturaren didaktika aztergai. idazle, kritikari eta irakasleen iritziak teoria komunikatiboan argitara*. Bilbo: Labayru.
- Alonso, I. (2010). *Erdigune literarioak irakaskuntzan*. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Alonso, I. (2012). Idazleen hierarkizazioa euskal sisteman. *Uztaro: giza eta gizarte-zientzien aldizkaria*, 81, 41-59.
- Atxaga, B. & Izagirre, K. (1975). Ez dezagula konposturarik gal, halere. *Panpina ustela*.

- Borda, I. (2009). Maiatz, 25 urte. *Bazka. Literaturaren soziologia baterako*. <<http://www.bazka.info/?p=227>> [Kontsulta data: 20/6/24].
- Elizalde, A. (2019). Maiatz (Baiona, 1984) [Semblanza]. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes.
- Elkorobereziabar, M.A. (1988). Literaturgintzarako plataformak. *Jakin*, 49, 21-42.
- Elkorobereziabar, M.A. (2004). Beste eskailera baten historia: *panpina Ustelatik* literatur aldizkariaren boomerang. In *disidentziak oro. poetikak eta arte ekinbideak euskal trantsizio politikoan*. 1972-1982, Gipuzkoako Foru Aldundia. Donostia: Autorea. <<https://sites.google.com/xubi.eus/liburuak/hasiera/euskal-literatur-aldizkariak>> [Kontsulta data: 20/6/24].
- Erll, A. (2014). Generation in Literary History: Three Constellations of Generationality, Genealogy, and Memory. *New Literary History*, vol. 45, n.º 3, 385-409.
- Etxeberria, H. (2002). *Bost idazle Hasier Etxeberriarekin berbetan*. Irun: Alberdania.
- Even-Zohar, I. (2011). El sistema literario. In I. Even-Zohar, *teoría de los polisistemas*. Tel Aviv: Universidad de Tel Aviv.
- González-Allende, I. & Ascunde Arrieta, J.A. (2018). *El mundo está en todas partes- La creación literaria de Bernardo Atxaga*. Bartzelona: Anthropos.
- Gorostidi, J. (2016). *Zazpigarren heriotza*. Donostia: Erein.
- Ibinagabeitia Proiektua. *Literatur aldizkariaren gordailua* (2001). Zarautz: Susa argitaletxea. <<https://andima.armiarma.eus/>> [Kontsulta data: 20/6/24].
- Kandela (1985). *Euskal letren dantza 1983an*. Donostia: Hordago.
- Maiatz (1982). Aldizkari bat, gurea... *Maiatz*, 1. <<https://andima.armiarma.eus/maia/maia0101>> [Kontsulta data: 20/6/24].
- Martínez, G. (2016). *Ct o la Cultura de la transición*. Madril: Debolsillo.
- Olaziregi, M.J. (2000). Un siglo de novela en euskera. In P. Urkizu (zuz.), *Historia de la literatura vasca* (504-588. or.). Madril: Uned ediciones.
- Olaziregi, M.J. (ed.) (2012). *Basque Literary History*. Nevada: Center for Basque Studies.

- Olaziregi, M.J. (2019). Pamiela (1983-) [Semblanza]. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes.
<<http://www.cervantesvirtual.com/buscador/?q=pamiela>> [Kontsulta data: 20/6/24].
- Rodríguez, E. (2011). [Hitzaurrea]. In B. Gopegi (arg.), *Tiroa kontzertuaren erdian: eleberrietan politikaz aritzeari buruz*. Tafalla: Txalaparta.
- Rodríguez, E. (2015). *Por qué fracasó la democracia en España. La transición y el régimen del 70*. Madril: Traficantes de Sueños.
- Sarasola, B. (2015). *Bainaren belaunaldia; Ustela, pott eta Oh! Euzkadi*. Bilbo: Labayru.
- Sarasola, B. (2017). Bernardo Atxaga y su defensa de la autonomía de la literatura. *Castilla. Estudios de literatura*, 8, 1-26.
- Sarasola, B. (2019). Susa-Literatura (Donostia-San Sebastián, 1983-) [Semblanza]. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes.
<<http://www.cervantesvirtual.com/obra/susa-literatura-donostia-san-sebastian-1983-semblanza-97108>> [Kontsulta data: 20/6/24].
- Susadi Taskatasuna (1982). Ale berezi honek ez du justifikaziorik. *Susa*, 5.
<<https://andima.armiarma.eus/susa/susa0501>> [Kontsulta data: 20/6/24].
- Torrealdai, J.M. (1977). *Euskal kultura gaur. Liburuaren mundua*. Donostia: Jakin.